

נתינת שלום

We already noted that the following **גמרא** does not provide guidance as to how **נתינת שלום** should be made after stepping back upon completing **עשרה**:

תלמוד בבלי מסכת יומא דף נג' עמ' ב'—אמר רבי אלכסנדר אמר רבי יהושע בן לוי: המתפלל צריך שיפסיע שלש פסיעות לאחוריו, ואחר כך יתן שלום. אמר ליה רב מרדכי: כיון שפסע שלש פסיעות לאחוריו, התם איבעיא ליה למיקם; משל לתלמיד הנפטר מרבו, אם חוזר לאלתר, דומה לכלב ששב על קיאו.

We studied the solution offered by **רב סעדיה גאון** and we know that his suggestion did not gain wide acceptance. Here is another practice that also did not gain wide acceptance:

מנהג מרשלייאה (Marseilles) תפילה לימות החול עמוד 98—והכל עומדים מיד ומתפללין 'שמונה עשרה' בלחש. ומי שאינו יודע להתפלל ישתוק עד שיתפלל שליח צבור בלחש עם שאר העם. וכל מי שיגמור תפלתו מן הצבור יפסע שלש פסיעות לאחוריו ויעמוד במקום שיגיע אליו בעת שישלים פסיעתו ויטה ראשו לצד שמאלו ויאמר 'שלום' ואחר כך לצד ימינו ואומר 'שלום' ואומר 'עושה שלום במרומו' יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל.

This custom was criticized:

ראב"ה ח"א – מסכת ברכות סימן צו— ורבינו אלפסי כתב קאים עד דפתח שליח צבור. וכד פתח שליח צבור הדר לדוכתיה, ואית דאמרי עד דמטי שליח צבור לקדוש. והורגלו רבים לומר שלום בשמאלי ושלום בימיני. ואני המחבר לא כך קבלתי, כי שגו במה שכתוב במחזורים ונותן שלום בשמאלו כדלעיל כו' וסבורים כזה הלשון לומר, וליתא, דנותן שלום כשיאמר עושה שלום במרומו הוא משתחוה לשמאלו וכשהוא אומר הוא יעשה שלום עלינו משתחוה לימינו. ומסיים על כל ישראל. והורגלו להשתחות לפניהם כעבד הנפטר מרבו. תדע דמה נשתנה סוף י"ח ברכות מסוף הקדיש של כל התפלות.

What is the source for the practice reported by **מרשלייאה**? **מנהג מרשלייאה** follows **הלכות ארץ ישראל**. Professor Mordechai Marguiles on page 134 of his book **מנהג ארץ ישראל** reproduces the following material from a fragment:

וכשיגמור תפילה יפסע שלוש פסיעות לאחוריו ואומר שלום שלום שמול וימין. ואחר כך אומר רבון כל העולמים סלה לעונותיי ולעונות כל עמך ישראל ברחמים ככתוב ה' שמעה, ה' סלחה, ה' הקשיבה.

The **גמרא** leaves several other issues unresolved. What does a **יחיד** do after stepping back three steps when he is praying **בציבור** and what does he do when he prays without a **ציבור**? The excerpt that we quoted from the **ראב"ה** answers one of the questions; while praying with a **ציבור**, an individual should wait at the spot where he completes his three

steps back and should move forward three steps when the **שליח ציבור** begins repeating **שמונה עשרה** or when he reaches **קדושה**. The next source explains the practice that an individual should follow when not praying with a **ציבור**:

רבינו ירוחם – תולדות אדם וחווה נתיב ג' חלק ג' דף כה' טור ב' – אחר התפלה מפסיע ג' פסיעות לאחוריו ואחר כך נותן שלום לשמאלו שהוא ימין דהק"בה העומד כנגדו, ואחר כך לימין עצמו. ויפסיעם בכריעה אחת ולא יחזור מיד למקומו כך פשוט ביומא. כתב רי"ף ולא יחזור מיד למקומו. ויש אומרים שיעמוד שם במקום שפסע ג' פסיעות עד שיתחיל שליח ציבור לחזור בקול רם התפלה ואז חוזר למקומו. ויש אומרים עד שיגיע ש"צ לקדושה לא יחזור למקומו ע"כ. ונראה כי ביחיד כלומר כשמתפלל יחיד אינו חוזר מיד אלא ישהה מעט.

A comment by the **רמ"א** on the **שולחן ערוך** provides a practical solution to the problem:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קכג' סעיף א' – כורע ופוסע ג' פסיעות לאחוריו, בכריעה אחת, ואחר שפסע ג' פסיעות בעודו כורע, קודם שיזקוף, כשיאמר עושה שלום במרומיו, הופך פניו לצד שמאלו; וכשיאמר הוא יעשה שלום עלינו, הופך פניו לצד ימינו; ואחר כך ישתחוה לפניו, כעבד הנפטר מרבו. **דגה**: ונהגו לומר אח"כ יהי רצון שיבנה בית המקדש כו', כי התפלה במקום העבודה. ולכן מבקשים על המקדש שנוכל לעשות עבודה ממש (ד"ע). סעיף ב' – במקום שכלו ג' פסיעות יעמוד, ולא יחזור למקומו עד שיגיע ש"צ לקדושה, ולפחות עד שיתחיל שליח ציבור להתפלל בקול רם. **דגה**: והש"ץ יעמוד כדי הילוך ד' אמות, קודם שיחזור למקומו להתפלל בקול רם (תשו' הרשב"א סי' תל"ו); וכן יחיד המתפלל יעמוד במקום שכלו פסיעותיו כשיעור זה, קודם שיחזור למקומו (ב"י בשם רבי ירוחם וירושלמי).

The paragraph beginning: **יהי רצון . . . שיבנה בית המקדש** is not found in any of the early **סידורים**. The sources quoted above reveal that over time **חז"ל** developed solutions to the issues left open by the **גמרא**. It appears that **חז"ל** instituted the practice of reciting the paragraph: **יהי רצון . . . שיבנה בית המקדש** so that all those reciting **שמונה עשרה** do not return to the place where they recited **שמונה עשרה** until after a minimum of **ד' כדי הילוך** (the amount of time it takes to walk four amos, 72 inches) has passed.

Why is it necessary that we wait **ד' אמות** before we return to the place where we recited **שמונה עשרה**?

ספר מהרי"ל (מנהגים) ליקוטים ד"ה [לט] איתמר – איתמר הממהר לחזור לתפלתו אחר שפסע אחוריו הג' פסיעות דומה לכלב ששב על קיאו. אמר מהרי"ל סג"ל דנפלה מחלוקת בין ההמון ליישב המשל הזה. ונראה אליו ליישב מהא דאיתא בכמה דוכתי: מי ששב מחטאו יהא נדמה עליו כאילו לא חטא מעולם ויהא בטוח במחילה גמורה, ולא יחשוב אולי לא נתכפרו עונותיו ויגמור בדעתו שלא לחזור לחטוא לעולם. והשתא כשאדם סיים תפלתו ופסע אחוריו ישאר עומד שם וידמה אל לבו שתפלתו נתקבלה ונתכפר ונפטר מכל וכל. ואם חוזר מיד נראה כאילו ממהר לבקש ולהתפלל על שיחזור לחטוא עוד. משל לכלב דכבר קץ ומאס במאכל שבמעיו עד שהקיא, ושוב חוזר עליהם ומתוקים לו כדבש ואוכלם.

TRANSLATION OF SOURCES

ב' -תלמוד בבלי מסכת יומא דף נג' עמ' ב' R. Alexandri said in the name of R. Joshua b. Levi: One who prays the 'Amidah' should go back three steps and then communicate 'Shalom'. R. Mordecai said to him: Having taken the three steps back, he ought to remain standing, as should a disciple who takes leave of his master; for if he returns at once, it is similar to a dog who returns to his vomit.

ה-מנהג מרשליאה-All stand immediately and recite Shemona Esrei silently. He who does not know the words of Shemona Esrei keeps quiet until the prayer leader finishes his silent recitation of Shemona Esrei with the others present. Whoever finishes reciting Shemona Esrei should step back three steps, remain standing at that spot, bend his head to the left and say "Shalom" and then bend his head towards the right and say "Shalom" and then he should say: Oseh Shalom Bimromav, etc.

צו -מסכת ברכות סימן ר"א -Rabbeinu Alfasi (the Rif) wrote: he stands at that spot until the prayer leader begins either to repeat Shemona Esrei or begins to recite Kedushah. Many have the custom that they turn their head to the left and say "Shalom" and then turn their head to the right and say "Shalom" but I the author was not taught that practice. That which is written in prayer books that one should say "Shalom" while turning to the left is a mistake. They interpret the words of the Gemara literally and hold that one should say the word: Shalom. That is an incorrect interpretation. When the Gemara uses the words: Nosein Shalom, the Gemara means that when one recites the words: Oseh Shalom Bimromav, he bends his head towards the left and when he says: Ya'Aseh Shalom Aleinu, he bends his head to the right and he then ends by reciting: Al Kol Yisroel. It is further the practice to bow ahead like a servant who takes leave from his master. Know, why should the practice at the end of Shemona Esrei be any different than the practice at the end of reciting Kaddish.

ה-הלכות ארץ ישראל מן הגניזה-When a person finishes Shemona Esrei, he should step back three steps and say "Shalom" to his left and say "Shalom" to his right and then say: Ribbon Kol Ha'Olamim Selach L'Avnosei Oo'Li'Avonos Kol Amcha Yoisroel B'Rachamim Ka'Kasuv: Hashem Shema, Hasehm Selacha, Hashem Haksheiva (O Lord, mercifully forgive my sins and the sins of all Your People Israel as it is written: G-d listen, G-d forgive, G-d pay heed.)

ב -רבינו ירוחם - תולדות אדם וחווה נתיב ג חלק ג דף כה טור ב -After completing Shemona Esrei, he should step back three steps and then give Shalom to his left that is the right side of G-d who is standing across from him and then to his right. He should bow once and stay bowed while stepping back and he should not immediately return to the place at which he

recited Shemona Esrei. This is how it is presented in Maseches Yuma. The Rif wrote: he should not immediately return to the place at which he recited Shemona Esrei. Some say that he should remain where the three steps took him until the prayer leader begins to repeat Shemona Esrei out loud and then he can return to the place at which he recited Shemona Esrei. There are those who say that he should not return to the place at which he recited Shemona Esrei until the prayer leader reaches Kedushah. It appears that a person who prays not in a minyan steps back three steps and should not immediately return to the place at which he recited Shemona Esrei without waiting a little while.

א -שולחן ערוך אורח חיים סימן קכג סעיף א-He bows and while continuously bowing, he should step back three steps. After stepping back three steps while continuously bowing and before he straightens himself he should recite the words: Oseh Shalom Bimromav and turn his head to the left and while reciting the words: Ya'Aseh Shalom Aleinu, he should turn his head to the right, and then he should bow forward like a servant who is taking leave of his master. RAMAH: It is the practice to recite the paragraph beginning: Yihei Ratzon She'Yibaneh Beis Ha'Mikdash etc., because Tefila is a substitute for service in the Beis Ha'Mikdash. Therefore we make a special request for the rebuilding of the Mikdash because of our desire to resume the service in the Beis Ha'Mikdash. Subparagraph 2-Where his three steps take him he should remain standing. He should not return to the place at which he recited Shemona Esrei until the prayer leader reaches Kedushah. At a minimum he should wait until the prayer leader begins to repeat Shemona Esrei out loud. RAMAH-The prayer leader upon completing his silent Shemona Esrei should wait the amount of time it takes to walk four Amos (approximately 72 inches) before returning to the place at which he recited the silent Shemona Esrei. Similarly an individual who recited Shemona Esrei without a minyan should wait a similar amount of time at the point where his three steps took him before he returns to the place at which he recited Shemona Esrei.

מ -ספר מהרי"ל (מנהגים) ליקוטים ד"ה [לט] איתמר-We studied in the Gemara that one who rushes to return to the place at which he recited Shemona Esrei after stepping back three steps is like a dog that returns to his vomit. The Mahari Seigel said that an argument developed among the people as to the correct interpretation of this comparison. He thought it appropriate to explain the comparison as follows: we find in several locations in the Gemara that one who repents for his sins becomes like a person who never sinned and he needs to feel confident that he received complete forgiveness. He should not think that perhaps his sins were not forgiven. As part of that process, he needs to resolve in his mind not to commit the same sin again. That is the reason that when a person steps back three steps, he needs to remain at that spot for a time and think in his heart that his prayer was accepted, his sins have been forgiven and that he is no longer troubled by those sins. When he returns immediately after stepping back, it appears that he was not sincere but is rushing so that he can commit the same sin again. This explains the comparison to a dog who has vomited because his stomach repelled the food. Despite having thrown up the food, the dog returns to what his stomach repelled and eats it as if it was as sweet as honey.

SUPPLEMENT

סליחות כמנהג ספרד

Comparing מנהג אשכנז to מנהג ספרד reveals several major differences concerning what is recited as part of סליחות. A review of those differences can lead to a better understanding of סליחות. Please pay close attention to some of the introductory פיוטים. These פיוטים do an excellent job of putting us in the correct frame of mind before reciting the סליחות. Here are some of the major differences:

1. מנהג ספרד begins סליחות with the recitation of several chapters of תהילים before reciting אשרי קב' and קב' נא, לה' יז: אשרי קב'.

2. They recite the following פיוט before אשרי:

1. קמתי באשמורת
to beg forgiveness for my iniquity, לְבַקֵּשׁ עַל עֲוֹנֵי
and my soul is stained black וְנִפְשִׁי שְׁחָחֹרֶת
due to my many blatant sins מִפְנֵי רֹב זְדוֹנָי.
Take pity upon Your congregation רַחֵם עַל עֲדֹתֶךָ.
the sheep of Your pasture צֹאן מְרֵעִיתֶךָ.
אשרי יושבי ביתך ...

3. They introduce the section of פסוקים with the following two פיוטים:

Slumberer יִשָּׁן
Do not soundly sleep now אַל תִּרְדָּם
abandon your tiredness וְעִזּוֹב הַתְּלַהֲלֶקֶד.
Distance yourself הִרְחַק
from the sinful ways of people מִדְרָכֵי בְנֵי אָדָם
and behold וְשׂוֹר
the ways of your Lofty One דְרָכֵי גְבוּהֶךָ.
Hasten וְרוּץ
to worship the Rock Who preceded all לְעִבּוֹד צוּר קָדָם,

1. This פיוט was composed by רבי יהודה הלוי.

as the illuminating stars hasten כְּרוֹזִין כּוֹכְבֵי נְגִהָהּ.

It is enough for you דִּי לְךָ.

Why do you soundly sleep מַה לְךָ נִרְדָּם,

Arise and call to your G-d קוּם קְרָא אֵל אֱלֹהֶיךָ.

Awaken to see His heavens הִקֵּץ לְרֵאוֹת שָׁמַיִם.

and the handiwork of His fingers וְאֵת מַעֲשֵׂה אֶצְבְּעוֹתָיו.

And gaze upon וְהִבֵּט

the tents of His heights אֶהְלֵי מְרוֹמָיו

suspended upon His arms, תְּלוּיִם בְּזְרוּעוֹתָיו

and upon the stars, His seals וְכּוֹכְבֵים חוֹתְמוֹיו.

the engravings of His signets פְּתוּחֵי טַבְּעוֹתָיו.

Fear His Awesomeness וּפְחַד מַפְנֵי אֵימָיו.

and anticipate His salvations וְתִיחַל אֵת יְשׁוּעוֹתָיו.

lest good times elevate you פֶּן זְמַן יִגְבְּהֶךָ.

and your heart will be lifted וְרֵם לְבַבְךָ

in haughtiness בְּגִבְהָהּ.

why do you soundly sleep מַה לְךָ נִרְדָּם,

Arise and call to your G-d קוּם קְרָא אֵל אֱ-לֹהֶיךָ.

Go out at Midnight וְצֵא בַחֲצוֹת הַלַּיְלוֹת.

in the footsteps of men of note בְּעַקְבוֹת אַנְשֵׁי שְׁמוֹת.

upon whose tongues are praises אֲשֶׁר בְּלִשְׁוֹנָם תְּהִלּוֹת.

and whose insides are not וְאֵין תּוֹכֵם

full of duplicity and deceit; תֵּן וּמְרֻמוֹת.

their nights are spent in prayers יְלִילוֹתֵיהֶם תְּפִלוֹת.

and their days in fasting וַיִּמּוֹתֵיהֶם צוּמוֹת.

In their heart they seek paths to G-d. לֹא-ל בְּלִבָּם מְסִלּוֹת.

and they have places in his throne וְלָהֶם בְּכִסְאוֹ מְקוֹמוֹת.

their way of life is a ladder to ascend דְּרָכָם סֶלֶם לְעִלוֹת.

unto G-d, Your G-d עַד ה' אֱ-לֹהֶיךָ.

Why do you soundly sleep מַה לְךָ נִרְדָּם,

Arise and call to your G-d קוּם קְרָא אֵל אֱלֹהֶיךָ.

להבין את התפלה

Let your eyes stream with tears, דְּמָעוֹת תִּזְיֹל עֵינֶיךָ,
and be regretful for transgressions. וְתִתְחַרַּט עַל פְּשָׁעִים.

plead before your maker. וְהִתְחַנַּן לְמוֹל קוֹנֶיךָ.
and do not be involved with evildoers. וְאַל תִּתְחַר בְּמַרְעִים.

Lower greatly your pride, וְהִשְׁפֵּל מְאֹד אֶת גְּאוֹנְךָ,
and seize goodness for it is pleasant. וְקַח הַטּוֹב בִּי נְעִים.

Honor G-d with Your wealth, כְּבֹד אֱ-לֹהֵינוּךָ,
the time that saviors shall ascend. לְעֵת יַעֲלוּ מוֹשִׁיעִים.
and your throngs will lift their voices, וְיִשְׂאוּ קוֹל הַמּוֹנֶה,
prepare to encounter your G-d. הַבּוֹן לְקִרְאָת אֱלֹהֶיךָ.

Why do you soundly sleep, מַה לָּךְ גְּרֵדִים,
Arise and call to your G-d. קוּם קְרֵא אֶל אֱלֹהֶיךָ.

2. בֶּן אָדָם, Son of Man

Why do you slumber, מַה לָּךְ גְּרֵדִים,
Arise and call out in supplication. קוּם קְרֵא בְּתַחֲנוּנִים.

Pour out words of prayer, שִׁפּוֹךְ שִׁיחָה,
seek forgiveness, דְּרוֹשׁ סְלִיחָה,

from the Master of masters. מֵאֲדוֹן הָאֲדוֹנִים.

Wash and purify yourself, רַחֵץ וּטְהַר,
do not delay, וְאַל תִּאָּחַר,

before the days depart. בְּטָרֵם יָמִים פּוֹנִים.

And hurriedly run for help, וּמְהֵרָה, רוּץ לְעֹזְרָה,
before He who dwells on high. לְפָנֵי שׁוֹכֵן מְעוֹנִים.

From transgression and also evil, וּמִפְשָׁע, וְגַם רָשָׁע,
flee and be dreadful of tragedy. בָּרַח וּפְחַד מֵאִסוּנִים.

O please pay heed, אָנָּה שְׁעָה,

to those who know Your name, שְׂמֵךְ יוֹדְעֵי,
the loyal ones of Israel. יִשְׂרָאֵל נְאֻמָּנִים.

For Yours, G-d, is righteousness, לָּךְ אֱ-לֹהֵינוּ הַצְדָּקָה,
and ours is nothing but shame. וְלָנוּ בִּשְׁת הַפְּנִים.

עמוד כְּנֹבֵר, וְהִתְנַבֵּר, Stand up like a man and be courageous,
 לְהִתְנַדֹּת עַל חַטָּאִים. to confess your sins.

יְ-ה-א-ל דְּרוּשׁ, Seek G-d, Almighty,
 בְּכֹבֵד רֵאשׁ, in earnest,

לְכַפֵּר עַל פְּשָׁעִים. to atone for your sins.
 כִּי לְעוֹלָם, לֹא נֶעְלָם, for never hidden,

מִמֶּנּוּ נִפְלְאוֹתֵי. secrets from Him.
 וְכָל מֵאֲמָר, אֲשֶׁר יֵאמָר, and every utterance that is spoken,
 לְפָנָיו הֵם נִקְרָאִים. is read before Him.

הַמְּרַחֵם, הוּא יְרַחֵם, May He who is merciful have mercy,
 עָלֵינוּ כְּרַחֵם אָב עַל בְּנָיִם. upon us, as a father has mercy for his children.

לְךָ א-דְּנִי הַצְדִּיקָה, For Yours, G-d, is righteousness,
 וְלָנוּ בִשְׁתַּת הַפְּנִיִם. and ours is nothing but shame.

4. They do not introduce the first recitation of י"ג מידות with the paragraph beginning: א-ל ארך אפים. Instead, they introduce each recitation of the י"ג מידות with the paragraph beginning: א-ל מלך יושב. This highlights the fact that it is hard to explain why in most other versions of the סליחות, the first recitation of the י"ג מידות is introduced by the paragraph beginning: א-ל ארך אפים while the subsequent recitations of the י"ג מידות is introduced by the paragraph beginning: א-ל מלך יושב. A possible explanation is based on a discrepancy between several handwritten manuscripts of the סדר רב עמרם גאון. Professor Daniel Goldschmidt in his edition of סדר רב עמרם גאון reports that he found some handwritten manuscripts that introduce the first recitation of י"ג מידות with the paragraph beginning: א-ל ארך אפים while others introduce the recitation of the י"ג מידות with the paragraph beginning: א-ל מלך יושב. The fact that many of us include in our סליחות both introductions to the י"ג מידות may be an attempt to be faithful to both versions.

5. They do not introduce שמע קולינו with the paragraph of שמע קולינו. None of the early versions of the סליחות include the paragraph of שמע קולינו. The addition of the paragraph of שמע קולינו into סליחות took place only within the last few centuries.

Translations Reproduced from the סליחות קול יהודה, The Orot Sephardic Selihot